

UOT 539.216

**Pb₂LnBiS₅ (Ln=Nd, Sm, Gd) TIPLİ BİRLƏŞMƏLƏRİN SİNTEZİ,
MONOKRİSTALLARININ ALINMASI VƏ BƏZİ FİZİKİ-KİMYƏVİ XASSƏLƏRİ**

M.C.Xamiyev, Ö.M.Əliyev*, R.M.Ağayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

*AMEA-nın M.F.Nağıyev adına Kimya Problemləri İnstitutu

AZ 1143 Bakı, H.Cavid pr., 29; e-mail: itpcht@lan.ab.az

İlk dəfə olaraq birbaşa üsulla Pb₂NdBiS₅, Pb₂SmBiS₅, Pb₂GdBiS₅ birləşmələri sintez olunmuş və onların istiqamətlənmiş kristallaşma metodu ilə monokristalları yetişdirilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, onlar rombik sinqoniyada kristallaşırlar, qəfəs parametrləri göstərilən sırada a = 19.16 ÷ 19.10, b = 23.91 ÷ 23.87, c = 4.11 ÷ 4.09 Å intervalında dəyişir və kozalit quruluş tipinə aiddir.

Açar sözlər: dördlü birləşmələr, yarımkeçiricilər, monokristallar, kristalloqrafik vəziyyətlər, rombik sinqoniya.

Son vaxtlar yarımkeçiricilərin materialşünaslığında mürəkkəb yarımkeçiricilərin alınmasına xüsusi önəm verilir. Bunun səbəbi bu birləşmələrin binar birləşmələrlə müqayisədə daha aşağı temperaturda əriməsi və ona görə də monokristalların daha asan alınmasıdır. Mürəkkəb yarımkeçiricilərin alınmasında baza quruluşu kimi, ya quruluşu məlum olan minerallardan, ya da tərkibində müxtəlif oksidləşmə dərəcəsinə və kristalloqrafik vəziyyətlərə malik element atomu olan polisulfidlərdən (məsələn, Yb₃Sn₄–Yb²⁺Yb³⁺Sn₄) istifadə olunur [1-3].

Belə minerallardan biri kozalit, Pb₂Bi₂S₅ mineralıdır. Mineralın quruluşu [4] işinin müəllifləri tərəfindən öyrənilmiş və onun rombik sinqoniyada (a = 19.08, b = 23.86, c = 4.06 Å, z = 8, f·q·Pbnm) kristallaşması müəyyən edilmişdir. Mineralın quruluşunda Pb və Bi müxtəlif kristalloqrafik vəziyyətlərdə yerləşməsi onun əsasında kation və anion əvəzləmələri aparmağa imkan verir.

İşin məqsədi Pb₂Bi₂S₅ -in quruluşunda oktaedrik yarımoktaedrik vəziyyətlərdə yerləşmiş Bi atomlarından birini nadir torpaq elementləri ilə əvəz etməklə yeni sinif dördlü birləşmələrin alınmasından ibarətdir.

TƏCRÜBİ HİSSƏ

Pb₂NdBiS₅, Pb₂SmBiS₅ və Pb₂GdBiS₅ – tərkibli birləşmələr yüksək təmizliyə malik elementlərdən istifadə etməklə birbaşa üsulla havası 0.133 Pa-a qədər qovulmuş kvarts ampulada sintez olunmuşdur. Sintezin optimal rejimi qarşılıqlı təsirin termiki üsulla yazılması əsasında hazırlanmışdır. Bu məqsədlə içərisində stexiometrik şüxtə olan kvarts ampula əvvəlcədən 400 – 450⁰C-ə qədər qızdırılmış və horizontal vəziyyətdə yerləşdirilmiş elektrik sobasına qoyulmuş və temperatur bir saat ərzində 900⁰C-ə kimi qaldırılmışdır. Reaksiya başa çatdıqdan sonra soba vertikal vəziyyətə keçirilmiş və

temperatur 1100–1150⁰C-yə çatdırılmışdır. Bu rejimdə ampula 25–30 dəq saxlandıqdan sonra temperatur tədricən 650–750⁰C-ə endirilmiş və bu temperaturda 120 saat homogenləşdirilmişdir. Qarışıqlı təsir nəticəsində kompakt, tünd boz rəngli polikristal kütlə alınmışdır.

Sintez olunmuş polikristaldan istiqamətlənmiş kristallaşma metodu ilə monokristal yetişdirilmişdir. Birləşmələrin fərdiliyi fiziki-kimyəvi analiz metodları (DTA, RFA, MQA) ilə, monokristalların tərkibi isə kimyəvi analiz üsulu ilə müəyyən edilmişdir.

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Mikroquruluş analizində aşındırıcı olaraq xrom qarışığından ($K_2Cr_2O_7$ +qatı $H_2SO_4+H_2O$) və qatı nitrat turşusunun durulaşdırılmış məhlulundan istifadə olunmuşdur. Müəyyən edilmişdir ki, sintez edilmiş Pb_2NdBiS_5 , Pb_2SmBiS_5 və Pb_2GdBiS_5 birləşmələri birfazlı olub, onların mikrobərklikləri sıra daxilində 1650–1900 MPa intervalında dəyişir.

Sintez olunmuş birləşmələrin kristal quruluşunu müəyyən etmək məqsədilə onların DRON–2 aparatında difraktoqramları çıxarıl-

mışdır. Etalon maddə olaraq $Pb_2Bi_2S_5$, PbS , Bi_2S_3 və Ln_2S_3 birləşmələrinin sorğu kitablarında olan rentgenoqrafik nəticələrindən istifadə olunmuşdur. Müvafiq rentgenoqramların müqayisəsi göstərir ki, dördlü birləşmələrin rentgenoqramı kozalit mineralının ($Pb_2Bi_2S_5$) rentgenoqramı ilə oxşardır. Bu bizə onların izostruktur olmasını deməyə və rentgenoqramlarını indeksləməyə imkan vermişdir. Rentgenoqrafik analizin nəticələri cədvəl 1-də, onların hesablanması isə cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 1. Pb_2LnBiS_5 tipli birləşmələrin kristalloqrafik və bəzi fiziki–kimyəvi parametrləri

Birləşmə	Qəfəs parametrləri, Å			Z	F·q·	Sıxlığı, q/sm ³		Mikrobərklik, MPa
	a	b	c			təcr.	hesabl.	
Pb_2NdBiS_5	19.16	23.91	4.11	8	Pbnm	6.65	6.57	1650
Pb_2SmBiS_5	19.14	23.89	4.09	8	Pbnm	6.72	6.66	1840
Pb_2GdBiS_5	19.10	23.87	4.07	8	Pbnm	6.81	6.76	1900

Cədvəl 2. Pb_2NdBiS_5 birləşməsinin rentgenoqramının hesabı

d _{təcr}	J/J ₀	hkl	d _{hes}	d _{təcr}	J/J ₀	hkl	d _{hes}
9.580	4	200	9.576	3.196	4	600	3.194
8.893	2	210	8.90	3.116	1	401	3.120
7.971	10	030	7.970	3.072	1	151	3.077
7.477	6	220	7.472	3.014	2	421	3.019
6.391	6	300	6.388	2.778	6	5111	2.785
5.707	2	140	5.697	2.680	4	720	2.670
4.988	7	330	4.974	2.322	1	641	2.325
4.449	1	420	4.442	2.049	4	002	2.035
4.99	2	101	4.014	2.032	2	112	2.036
3.958	1	111	3.949	2.004	1	202	2.009
3.870	5	500	3.866	2.000	1	032	1.990
3.601	5	221	3.602	1.967	2	132	1.979
3.421	1	311	3.416	1.948	1	302	1.950
3.413	2	231	3.413				
3.318	1	321	3.319				

Rentgenoqrafik analizin nəticələri göstərir ki, sintez olunmuş birləşmələr izostruktur olub, kozalit quruluş tipində kristallaşır. Pb_2NdBiS_5 – Pb_2GdBiS_5 sırasında lantanoid sıxlaşmasına uyğun olaraq birləşmələrin elementar qəfəslərinin parametrləri kiçilir, sıxlıq və mikrobərkliyin qiymətləri isə artır.

İlkin tədqiqatların nəticələrinə görə Pb_2LnBiS_5 tipli birləşmələr p–tip keçiriciliyə malik yarımkeçiricilərdir.

İlkin tədqiqatların nəticələrinə görə Pb_2LnBiS_5 tipli birləşmələr p–tip keçiriciliyə malik yarımkeçiricilərdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Алиев О.М. Физико химические основы получения тройных редкоземельных полупроводниковых фаз, производных структур типа Yb₃S₄ и Yb₅S₇ /Автореф. дисс. ...докт. хим. наук. Свердловск: ИХ Ур АН СССР. 1985. 47 с.
2. Aliyev V.O., Agapashayeva S.M., Aliyev O.M. Crystal growth and physical chemical properties of structural analogs of kuznetsovite //J. Inorgan. Materials. 2009. V.45. No 7. P.717–722.
3. Гасымов В.А., Гасымова Г.Н., Алиев О.М. Синтез и рентгенографическое исследование аналога бертерита FeSb₂S₄. //Неорган. материалы. 2004. Т.40. № 10. С. 1247–1248.
4. Srikrishnan T., Nowacki W.A. A redetermination on the crystal structure of cozalite Pb₂Bi₂S₅. //Z.Kristallogr. 1974. V. 140. No 1. P. 114-136.

СИНТЕЗ, ВЫРАЩИВАНИЕ МОНОКРИСТАЛЛОВ И НЕКОТОРЫЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА СОЕДИНЕНИЙ ТИПА Pb₂LnBiS₅ (Ln=Nd, Sm, Gd)

М.С.Хамиев, О.М.Алиев, Р.М.Агаева

Впервые прямым синтезом из элементов синтезированы и методом направленной кристаллизации выращены монокристаллы соединений типа Pb₂LnBiS₅. Установлено, что полученные соединения изоструктурны, относятся к структурному типу козалита Pb₂Bi₂S₅ и кристаллизуются в ромбической сингонии. Параметры их элементарной ячейки изменяются в следующем интервале: $a = 19.16 \div 19.10$, $b = 23.91 \div 23.87$, $c = 4.11 \div 4.09 \text{ \AA}$, $Z=8$.

Ключевые слова: четверные соединения, полупроводники, монокристаллы, структурный тип, ромбическая сингония

SYNTHESIS, MONO-CRYSTAL RAISING AND SOME PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF COMPOUNDS OF Pb₂LnBiS₅ (Ln=Nd, Sm, Gd) TYPE

M.S.Khamiyev, O.M.Aliyev, R.M.Agayeva

Using the method of directional solidification, mono-crystals of Pb₂LnBiS₅ type has first ever been raised. It found that these compounds are iso-structural and go back to the structural type of kuznetsovite Pb₂Bi₂S₅ and crystallized in the orthorhombic syngony. Parameters of their unit cell are alternated in the interval as follows: $a = 19.16 \div 19.10$, $b = 23.91 \div 23.87$, $c = 4.11 \div 4.09 \text{ \AA}$, $Z=8$.

Keywords: quaternary compounds, semiconductors, mono-crystals, structural type, rhombic syngony

Redaksiyaya daxil olub 19.11.2011